— Що нам там займатися науковими питаннями, філософією, економією, науками природничими! Наша публіка того не любить!

— Годі нам вдаватися в остру критику нових літературних появ. Одно те, що познеохочуємо молодих письменників, а друге те, що й наша публіка кривиться, читаючи надто остру критику.

— Але ж бійтеся бога! Що се ви говорите про якісь загальноукраїнські справи, про конечність вироблення одностайної галицькоукраїнської мови літературної! Наша публіка має інші, місцеві діла перед собою,— куди їй ще й тим займатися!

— Познайомлюватися з життям, літературами і обставинами інших слов’янських племен? Та воно б то теє... ми й не від того, але годі знов заповняти цілу газету самою слов’янологією. Наша публіка не дуже-то в ній смакує.

— Мужик... хлоп... його інтереси, його освіта, його організація... ну так, ми хіба против того? Адже ж наша "Просвіта", "Народна торговля" з філіями, "Гуцульська спілка", "Гуцульська крамниця", читальні... хіба ми не робимо, що можемо? Хіба не пишемо? Ми ж демократи! Але в літературі... як би то вам сказати... ми й тут не противні хлопові... "Капрал Тимко", "Убога Марта", "Лихий день", "Сини",— нехай і так. Тілько все-таки замного тої хлопістики в літературі, то недобре. Що то за література тоді буде? "Нужда і біда" — "біда і нужда", "хомут" і "верета" — "верета" і "хомут". А ще як почнете малювати того хлопа по-свойому, з "запахом", з цинізмами і тривіалізмами,— ну, то нехай радше чорти поберуть і вас, і літературу! Такої літератури наша публіка певно не прийме.

— Бо то треба вам знати нашу публіку, треба знати, чого їй потрібно, що їй подобається...

Оттакі на тисячу ладів повторювані оклики, ради, нарікання та упімнення почуєте з уст кождого руського редактора і газетяра в Галичині. "Наша публіка" — се крайній, неоспоримий доказ у всякім спорі про напрям і зміст усякої галицькоруської газети. Що редактор сам занедбав, чого не доглянув і не розкусив, чого не розуміє або не хоче — усе те так і повинно бути, бо, бачите, наша публіка так хоче. І мовчанка про важні та живопекучі речі, і безконечне мливо на тему "у городі лобода, а в Києві дядько", і ніякою логікою недосяжне скакання від "нашого демократизму" під булаву "його високопреосвященства" і від програмового "ми поступовці і федералісти" до "мира, що тече з мощів святого Николая", і дрібна полеміка за дрібні особисті урази — і все, все те, що творить букет нинішнього нашого газетярства всіх "парафій" і всіх відтінків, усе те, коли розколупати ближче людей, що ведуть ті діла, пливе з одного джерела: наша публіка того домагається. Вона домагається і "такту" і "темпераменту", і мовчанки і "дзявкання", і льоду і огню. Для її догоди ми раз чорніємо, раз біліємо. Для її ласки ми сьогодні плюємо, а завтра лижемо.

Боже мій! Та хто ж ви такі і хто той ваш тиран, мучитель і деморалізатор, ота ваша публіка?

В переписці одної з наших газет вичитав я недавно ось що: "Слухи, розпущені нашим підлим і обскурним противником з другої парафії, немов-то наша газета чимраз більше тратить довір’я у публіки,— не мають ніякої підстави. Чорний клеветник може переконатися про се з наших книг касових".

Урадуваний таким чистосердечним признанням, стрічаю редактора тої газети і щиро стискаю йому руку.

— Ну,— кажу,— слава богу, слава богу! Прецінь раз і ми, русини, починаємо виходити на зелену пашу!

— На яку зелену пашу? — питає той, здивований. .

— Як то — на яку? Ви ж самі се найліпше знаєте. Говорю про вашу газету.

— Так,— протягнув редактор ущіпливо,— спасибі вам за ласку, що називаєте нашу газету зеленою пашею.

— Але ж бійтеся бога! — скрикнув я, покмітивши непорозуміння.— Я говорю про слова в вашій переписці.

— Які слова?

— А про загальне довір’я публіки. Хіба сього мало?

— Е, чорт би побрав довір’я? Воліла б публіка менше довіряти, а більше пренумерувати і точніше платити, то ліпше було б!

Я очі витріщив і ó світі забувся.

— Та хіба ж у вас довір’я не значить сього всього разом? Як же публіка довіряє вам, коли вас мало читає і неточно платить?..

Редактор жалісливо похитав головою, сказав: "наївний чоловіче!" і пішов своєю дорогою.

Швидко опісля мав я другу розмову з другим редактором. Було се в більшім товаристві. Пан редактор сидів серед кружка людей і удавав вільнодумця.

— А я вам кажу, що той союз з чорними рясами не доведе нас до доброго кінця! — говорив він поважно.

— Чого ж се ви в своїм органі так гаряче за ними вступаєтесь? — спитав я.— Так завзято поражаєте всіх їх ворогів, дійсних і мнимих?

— Е, не забувайте, що публіка, котра читає мою газету...

— Ага, ага,— перебив я,— знаю, знаю! Значить, направду ви...

— Що ж то, хіба мене не знаєте? Направду я такий самий ліберал, як і ви, а може ще й більший!

— Он що! Так се ви для того в однім з попередніх своїх нумерів так терпко виражалися про "нетолеранцію лібералізму"?

— Е, то знов, бачите, була інша штука!

— Яка? Запевно, також публіка?

— Ви смієтесь, а діло зовсім не смішне. Я лібералізм розумію так: leben und leben lassen*. Мужик хоче жити,— добре, най жиє. Піп хоче жити,— що ж, хіба нам його нівечити? По-мойому, лібералізм — то загальна толеранція, і тілько до такого лібералізму я признаюсь.

— Ага! Розумію. Значить: я брешу — ви толеруєте, ви брешете — я ані слова, третій прийде і обідре нас обох, а ми: "милості просимо, будьте ласкаві!" Чудесний лібералізм!

— Простак! Грубіян! — сказав півголосом редактор і відвернувся.

А в другім кутку один старенький молодий чоловік (молодий літами, але старий досвідом) з неуданим пафосом поучав кількох "молодих".

— І що ви мені говорите: науки природничі! суспільна економія! Мої господинове, не думайте, що я такий дурень! Говорім з собою одверто! Адже ж науки природничі— се атеїзм, а суспільна економія — се соціалізм! Чому не скажете явно: нам треба атеїзму й соціалізму? Тоді б кождий відразу знав, чого ви хочете і з ким має діло. А я вам кажу: все се

лико. Нам треба нав’язувати до того, що у нас є, що наша публіка думає й знає, а не вносити нічого нового, не втовкмачувати їй у голову своїх думок. А то подумайте, до чого дійдете своєю пропагандою атеїзму й соціалізму! Чи тим що кому поможете? Чи дасть се мужикові хоч кусник хліба? Чи розів’є хоч одну нову силу? Ага, якраз! Тілько тюрми поначиняєте молодими людьми, жебраків і пролетаріїв духовних намножите та й годі. На нашім грунті те тілько може рости, що з того грунту виросло. Правда є тілько одна для всіх. Як я скажу: листя зелене, то про се прецінь ніхто спорити не буде. Так само й тут. Не напихайте голову публіки теоріями й абстрактами, а ставте діло практично, щоб кождий, вислухавши вас, знав, що має взяти й робити. Будьте певні, що й уся публіка так само думає, як я!

От тут стань та й будь мудрий! Публіка довіряє одній часописі, котру мало читає і ще менше пренумерує. Публіка заставляє другого редактора кривити душею і визнавати публічно якраз противне тому, що визнає приватно. Публіка думає напевно, що природничі науки — атеїзм, а суспільна економія — соціалізм. Та що ж се за публіка така? Чи варто ж їй служити, для неї розпинатися і душу свою на́руби вивертати, як випрану сорочку?

Що се таке — публіка? Тьфу, до чорта! Адже ж не вовк у лісі і не апокаліптична бестія, а всі ми. Кождий з нас — часть публіки. І ви, пане господарю Хомо Наконечний, і ви, пане писарю Тимофію Зацерковний, і ви, панотче Хризостоме Всякдарсовершенський, і ви, пане арендарю і бурмістре Лейбо Цвібель, і ви, пане судія Безсторонський, і ви, панно Маню, і ви, шановна пані Богатковська, і ти, Касуню,— одним словом, усі ми, молоді й старі, вчені й невчені. І всі ми поодиноко, кождий для себе,— так собі, люди як люди, а разом узяті мали б бути таким тираном, такою апокаліптичною бестією? Ми мали б жадати, щоб наші редактори, письменники, вчені, наші духові світочі перед нами брехали, кривилися і пускали нам дим у очі замість світла? І пощо нам диму? І яка нам користь з брехні? І невже ж ми такі діти, такі тумани, такі сектярі, що не можемо знести щирого, острого, правдивого слова? Невже ж у нас клоччя замість

серця і кисіль замість крові, так що нас не порушить те, що порушує інших нормальних людей?

Кожда частина публіки має право жадати від часописі, щоб там звернена була увага на її інтереси — економічні, громадські чи духові — як до часописі. І певна річ, що кожда часопись робить се по-свойому. Діло в тім тілько — як. Он "Rolnik"* розпинається за тим, щоб панам сільським дідичам було якнайліпше, і більш ні про що не дбає. А он "Gazeta gorzelnicza i szynkarska"* дбає про гуральні, пропінацію й шинки, — а поза тим світом Траллеса, алембіка й літри хоч трава не рости. Ті звертаються до міщанства, ті до панства, ті до жидів, як кого його воли тягнуть. Значить, у них є своя публіка. У тої публіки є свої, часткові інтереси. Як годяться ті інтереси з інтересами загалу, про се їх органам мало діла, а коли часом і зайде річ про "суспільну гармонію", то вони для догоди своїм інтересам так гарненько нàруби вивернуть логіку, й факти, і справедливість, що тілько стань та й дивись.

Але інтереси економічні, класові — не наше діло. Там ведеться війна, homo homini lupus*. Часопись літературно-наукова має на меті інтереси духові, розвій думок, світогляду, чисто людського та гуманного чуття. До кого ж з тим звернутися?

Очевидна річ — до такого розвою кождий має право. Тут ми відразу вийшли зі сфери боротьби і вовчих апетитів. На полі економічнім один збагачується звичайно коштом другого; на полі суспільнім один підноситься на руках та на головах інших, так що широка програма одного з моїх товаришів: "Я хочу, щоб усім було добре" — тут дуже легко може вийти на той сам на все толерантний лібералізм, яким відзначується вищезгаданий редактор. Бо, справді, трудненьке діло, щоб рівночасно добре було вовкові, баранові й траві. Або вовк буде траву пасти, тоді буде баранові добре, але траві й вовкові лихо; або баран буде вовка їсти, тоді траві й баранові буде добре, але вовкові погано,— а ні, то буде так, як нині, що їсть баран траву, а вовк барана, а чоловік вовка б’є. Але на полі духового розвою, на полі думки, науки нема війни. "Пийте от нея всі!" І хто більше має, той іншим більше дає; хто в більшу силу

вбився, той більшій громаді більшу прислугу робить. А кривди нікому, хіба що навмисне хоче або зариє свій талант у землю.

І тут, на такім полі, мала б наша публіка ставити нам, письменникам і газетярам, якісь перепони? Мала б домагатися: те нам давайте, а того не смійте? Мала б ставити нашій дискусії границі, ще тісніші від тих, які ставить поліція й прокураторія? Ні, не можу тому вірити!

Бо подумайте лишень! Що ми, письменники й газетярі, можемо дати тій публіці? Слова, думки, ради, вказівки — і більш нічого. Ані крапелиночки більше! Невже ж ми, письменники, газетярі та інші світила, настілько наївні, що думаємо, що публіка буде боятися слів, як ті московські купці у Островського бояться "жупела"? Адже ж коли се факт, то ми не можемо видумати нічого більш оскробляючого і унижаючого ту ниву, на котрій сіємо своє слово. Бо що таке слова? "Революція", "соціалізм", "нігілізм", "анархізм", "дарвінізм", "натуралізм" — що се таке? Взявши кожде слово віддільно, механічно, — воно нічого не значить, нічого не говорить — жупел та й годі! Лякатися слів — се забобон і нічого більш. А письменники, котрі знають про існування того забобону і не стараються його розсіяти, але, противно, визискують його і замість вияснювати річ речевими доказами замилюють очі публіці такими словами,— се шарлатани, а не світила. А коли замість зупинятися на слові звернемо увагу на саму річ, на котру таким словом натикається, і вияснимо її генетично, в зв’язку з обставинами, причинами й наслідками, то покажеться, що та сама публіка, котра (бодай по думці письменників-шарлатанів) від грімкого слова трохи що по мишачих норах не ховалася, почне потакувати головами, а то й просто скаже: "Ну, се ж діло очевидне, я й сам не раз так думаю".

Ну, а що таке — думки? Передо мною лежить камінь. Дивлюсь на нього і думаю: а відки, як він тут узявся? а як він виглядає всередині? чи тяжкий, чи твердий, з чого зложений і яка в ньому сила? І шукаю відповіді на всі ті питання. Що. ж тут страшного! Так само поступаю з усяким явищем фізичним, історичним, моральним. Он москалі до Самарканда залізницю довели — давай подумаємо, що воно за значення

може мати? Чого їм там треба? Кому з того користь, а кому шкода? А он у Бельгії робітники до Карно республіканські адреси пишуть,— обдумаймо й се, пошукаймо фактів, котрі б нам се вияснювали, стараймося поставити себе в положення тих робітників і запитаймо себе, що би ми в такім разі зробили? Ну, і що ж тут буде лихого або страшного? Се ж звичайно всі так робимо. Або от убив чоловік другого, обікрав, обрабував — що ж, факти страшні, але ми думаємо про них спокійно, розбираємо причини й наслідки, оцінюємо моральні й інші сили, які при тім факті появилися. І що ж з того? Чи думка про найстрашніші, найнеморальніші факти убила, здеморалізувала нас? Навпаки, передумавши такий факт добре, розваживши його причини й подробиці, ми збагатили запас свого життєвого досвіду, розширили своє знання світа й людей, сталися розумнішими і сильнішими на той випадок, якби й самі знайшлися серед подібних обставин. Нема думок страшних, неморальних або шкідливих. Усяка думка стоїть того, щоб її передумати, розібрати і справдити.

— А от же ж є шкідливі, неморальні, заказані теорії! — скажете, може. — Які такі? — питаю вас. — Вкажіть хоч одну, я жадної "заказаної" теорії не знаю. Знаю більше або менше основні, такі, що більше або менше відповідають фактам і пояснюють їх, і більше ніяких. Шкідливі, неморальні теорії! Се,— простіть за слово,— се ті самі "безсердечні ідеали", про котрі співав колись п. Масляк у "Зеркалі". Що може бути неморального, наприклад, в теорії Дарвіна, або в теорії Ньютона, або Коперніка, або хоч би і в теорії Маркса про історичний розвій капіталізму, або в теоріях неомальтузіанців про занадто швидке розмножування людського роду? Що тут страшного або неморального? Беріть факти, на котрі вказують ті мислителі, придивіться їм добре, оцініть, чи мають вони таку силу, яку їм приписують ті мислителі, порівняйте, зведіть докупи, пошукайте нових, а опісля й судіть. І тоді ваш суд зовсім не буде говорити про моральність, ані про страховища, а скаже попросту: ся теорія вповні вірна, а ся не докладна, а ся зовсім фантастична й безпідставна — та й по всьому.

— Е,— скажете ви,— якби-то на таких теоріях і кінчилося, то іде б нічого. Коли ж бо ті панове мислителі захапують і душу —й серце, натякають і вказують чоловікові: от так треба робити, так треба жити, туди треба йти!

І добре. Так і треба. Тільки все-таки не забуваймо, що їх теорії, їх думки, їх вказівки — не більше, як ради. Вони збуджують нашу власну думку, нашу власну совість, нашу власну волю, але все-таки, поки ми від того розбудженого стану перейдемо до діла, розважимо попереду добре, що се за діло, чи слід нам його робити і як Ми його зробимо? Нехай би тут перед нами стояв який новий Катон і говорив, і доказував нам щодня: Carthaginem esse delendam*,— так що з того? Чи Карфаген через се пропаде? Чи ми на його голе слово кинемось до діла з голими руками? Ні, коли у нас розум не виплив, то ми попросимо його поперед усього: будь ласкав, Катоне, докажи нам, що справді так конче треба зруйнувати Карфаген і чому якраз тепер його треба зруйнувати? — а коли він ясно й очевидно викаже нам конечність такої роботи, то тоді ми оглянемося по своїй хаті, чи є у нас для такої роботи лаштунок, і сила, і способи. Адже ж люди не індики, а слово не червона хустка, щоб, скоро їм скажеш: Carthaginem esse delendam! — тут би й кидалися та рвали все на штуки. Он в 1848 році, коли у нас на хвилю блисла була свобода печаті і кождий міг друкувати, що йому подобалось,— які криваві ради і пропозиції виписувалися тоді на поодиноких людей! Наведу тільки один прикладець. Був тоді при шпиталі св. Лазаря у Львові якийсь економічний офіціаліст, Авдиковський. В номері 12 часописі "Kurjer Lwowski czyli Nowiny"*, видаваної Розуміловським, читаємо про нього ось який вірш:

Muzo, chciej mi grać, by wyrodną nać

bukiem z góry prać,

Tysiąc kolek dać, włosy ze łba rwać

i za miasto gnać.

Lecz to mało tak, bo na zemsty znak

zetrzeć go na mak,

Potem ubrać, w frak, ręce związać wspak,

fiu, i wprost na hak!

Był to wielki cap, jeszcze większy gap,

a największy drab;

Więc go, bracie, grab, choć za kołnierz złap

i uwędź na schab!

Albo by go struć, trzeba go nam szczuć,

choć by krwią miał pluć,

Tak jak szydłem kłuć, tak jak żywcem zżuć,

i bebechy pruć.* i t. д.

Навів я тут сей вірш не як взір поетичної красоти, ані як приклад справедливого і гуманного відношення до політичних противників, а тілько як різкий показ на те, що газетярське слово, навіть у безумних своїх скоках (як повищий), все-таки ще не таке страшне, як страшним буває, напр[иклад], перший-ліпший ліцитаційний едикт або маніфест із виповідом війни. Бо і що ж сталося після повищого, справді канібальського, вірша? Чи подумав хто справді терти Авдиковського на мак, а потім одягти в фрак, троїти, жувати живого, колоти шилом і випорювати з нього нутро? Нічогісінько подібного не сталося. Люди

посміялися з безумних віршів і їх автора, а Авдиковському хіба, може, який уличник глупим словом докучив.

Певна річ — і того ми не заперечимо,— що, накидаючися на особи, беручи на себе роль судді, шпіона, обвинителя й ката в одній особі, газетяр може наробити багато лиха. Та тільки тут хоронять кождого з нас закони від друкованого розбою так само, як і від усякого іншого, а навіть далеко більше. Але доки публіцист є публіцистом, письменником, учителем, а не розбійником, не ошуканцем і деморалізатором, доти має повне право на те, щоб публіка без упередження, спокійно і тверезо розважала його думки, коли вони видаються їй цікавими й важними. Лякатися слів і задля них відкидати річ,— лякатися обговорювання певних думок і питань для того, що ті питання десь колись когось довели або можуть довести до дражливих консеквенцій, се значить — вовка боявшися, в ліс не йти. Обговорюймо всяку річ явно і одверто,— "только бы без ругательства и образы маестату королевского", як писав у Гадяцькому договорі Немирич, і без образи ще вищого маєстату — людської гідності, додамо ми. Вискажім щиро, що в кого на думці, всі маючи на увазі одно — добро загальне без нічиєї кривди, толкуймо, доказуймо, критикуймо і контролюймо себе взаємно, а ціль наша, ціль публіцистична буде осягнена. Але рівночасно осягнено буде далеко більше, бо така щира обміна думок, доказів, критик і поправок — се й є наукове життя інтелігенції, се й є та кузня, в котрій виковуються добрі, великі і тривкі громадські діла.

---

* Жити і давати жити (нім.).— Ред.

* "Хлібороб" (польськ.).— Ред.

* "Газета гуральників і шинкарів" (польськ.).— Ред.

* Людина людині вовк (лат.).— Ред.

* Карфаген слід знищити (лат.).— Ред.

* "Кур’єр львівський або Новини" (польськ.).— Ред.

* Музо, заграй мені, щоб цього виродка

палицею згори прати,

Тисячу кольок дати, волосся з голови рвати

і за місто гнати.

Але це замало так, бо на помсти знак

треба його стерти на мак.

Потім убрати в фрак, руки зв’язати позаду,

ф’ю — і просто на гак!

Був це великий цап, а ще більший дурак,

а найбільший драб;

Отже, грабуй його, брат, та за комір — хап,

тоді й буде лад.

Або, щоб його отруїти, треба нам його дражнити,

хоч би кров’ю мав плювати.

Так, як шилом, колоти, так живцем і жувати,

як курку, патрати (польські).— Ред.